

RÁCZ ANDREA

A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében

A tanulmány a hazai és nemzetközi gyermekvédelem érték-háttérét vizsgálja. Első lépésként a gyermekvédelem európai történeti fejlődését vázolja fel, majd angolszász irodalmak alapján áttekintést ad a nemzetközi gyermekvédelem főbb megközelítési módjairól, a szakmai diskurzusban megjelenő tartalmakról, végül pedig a gyermekvédelem hazai sajátosságait vizsgálja. A nyugat-európai trendeket követve, Kelet- és Közép-Európában, így hazánkban is (ugyan megkésve) jelentős változások zajlottak le a gyermekvédelem rendszerében, annak strukturális felépítésében, kiépítettségében, valamint a gyerekek jogainak érvényesítésében, mégis úgy tűnik, hogy az elvek szintjén megfogalmazottak nehezen jelennek meg a hétköznapi gyakorlatban. A gyermekvédelem alapvetően önmaga meghatározásával foglalkozik, helyét keresi a társadalompolitika, szűkebb értelemben a szociálpolitika rendszerében.

Tanulmányomban¹ a hazai és nemzetközi gyermekvédelem érték-háttérét vizsgálom, annak végiggondolására vállalkozom, hogy a mainstream gyermekvédelemhez képest hol tart a hazai gyermekvédelem saját történeti fejlődésében.

„A gyermekvédelem érték-háttere azt az értéktételezett tudást és felfogást jelenti, amely alapján az egyes gyermekvédelmi modellek konstruálódnak.” (Domszky 2009: 4) A gyermekvédelem érték-háttérének vizsgálatát a gyermekvédelem európai történeti fejlődésének, majd a nemzetközi gyermekvédelem főbb megközelítési módjainak, a szakmai diskurzusban megjelenő tartalmaknak, végül pedig a gyermekvédelem hazai sajátosságainak bemutatásán keresztül elemzem.

¹ Jelen tanulmány a szerző *„Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények”* – Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerő-piaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata c.PhD disszertációja (ELTE Társadalomtudományi Kar – Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika Program, konzulens: dr. Darvas Ágnes) alapján készült.

Az európai gyermekvédelem háromszakaszos modellje

Az európai gyermekvédelem háromszakaszos modellje Lighthart nevéhez fűződik. A gyermekvédelem első szakasza, az 1700-as évekig tartó ún. *mitikus szakasz*. Ekkor a gyereket nem önálló személynek, hanem a társadalmi környezet részének tekintették, akinek életesélyeit a külső tényezők határozzák meg. (Volentics 1996: 40) A gyerekek nevelőszülőkhöz való kihelyezése is a mitikus gondolkodásban gyökerezett, mely szerint a viselkedészavaros gyerek az új családhoz könnyen asszimilálódik és viselkedése ennek hatására megváltozik.

A második szakasz az ún. *ontológiai szakasz*. Ebben a nevelés alapvető célja az volt, hogy a gyerek minél hamarabb felnőtté váljon. Lighthart szerint a nevelőotthonokban megjelenő kollektív nevelés arra irányult, hogy a gyerek a társadalom szabályai között képes legyen kiismerni önmagát. A normakövető viselkedésre való nevelést szolgálta a nagy létszámú intézmények társadalomtól elszigetelt telepítése is, „*hogy a gyerekek megóvhatók legyenek a városi környezet és a saját züllött családjaik ártó hatásaitól*”. (Idézi Volentics 1996: 41) Az ontológiai szakasz meghaladására az 1930-as években megjelenő terápiás elméletek terjedése volt nagy hatással, melyek az egyént állították a középpontba, illetve az egyén problémás viselkedését. A nevelőotthoni nevelésre ezek ugyan jelentős befolyással voltak, de számos problématerületet érintetlenül hagytak. Az intézményekben dolgozó szakemberek nem közvetítették az életben hasznosítható, praktikus életismereteket, nem fordítottak kiemelt figyelmet a gyerekek és fiatalok személyiségfejlődésére, tanulmányi előmenetelére, a szakmaszerzésre, de a szabadidő hasznos eltöltésére sem, valamint nem biztosítottak a rendszerből való kikerülést követően további támogatást.

Közép- és Kelet-Európa legtöbb országában a második világháború utáni időszakot a bentlakásos nevelőintézetek kiterjedt hálózatának kifejlődése, és az intézményekre való, túlzott ráutaltság jellemezte. Az egyes korosztályokba tartozó, eltérő problémákkal küzdő gyerekek számára – például fogyatékkal élő, bántalmazott, árva, bűnelkövető vagy viselkedési problémákkal küzdő gyerekek – különböző gondozási rendszereket tartottak fent. „*Azt az elvet, hogy az állam felelős a társadalomban élők jólétéért, kiforgatták, arra ösztönözve a hátrányos helyzetű szülőket, hogy elhagyják gyerekeiket*.” (Unicef 2007: 60) A családból kikerült gyerekek „a társadalom árvái” néven váltak ismertté. (Mindeközben tudott volt, hogy az egyes országokban az állami gondoskodás alatt álló gyerekeknek csak 4-5 százaléka volt ténylegesen árva.²)

Európában az 1970-es évektől a szociál-ökológiai elméletek jelentős hatást gyakoroltak a gyermekvédelmi munkára, a szemléletváltás elvezetett a harmadik, ún. *funkcionális szakasz* kialakulásához. A funkcionista megközelítés a gyermekvédelemben arra irányította a figyelmet, hogy melyek azok a kedvezőtlen hatások, amelyek a problematikus környe-

² Hazánkban az összes gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyereknek kb. 3 százaléka árva. A Gyermekvédelmi törvény életbelépésének évében is arányuk e körül mozgott (2,7%), holott sokat lehet hallani a gyermekvédelem kapcsán az árvák megsegítéséről. (Domszky 1999: 12)

TANULMÁNYOK

zetből a gyerekre hatnak. A szociál-ökológiai megközelítésben a gyerek egy környezeti rendszernek a része, de saját fejlődési lehetőségekkel bír, önálló személyiség. „Az intézmények szempontjából ez azt jelenti, hogy egy jól funkcionáló környezetrendszerre törekszünk, melyben a problematikus gyerek is pozitívan fejlődik.” (Volentics 1996: 43) A nagy létszámú intézmények átalakítása azt kívánta szolgálni, hogy családszerű légkört biztosítson a gyerekek felnevelkedéséhez. A funkcionális családmodell mesterséges környezetben való megvalósítása a gyereket arra hivatott felkészíteni, hogy képes legyen az önálló életre, be tudjon illeszkedni a közösségbe. Egyre nagyobb hangsúlyt kapott a problémák vérszerinti családon belüli rendezése, és olyan, segítő formák kialakítása, amelyek a gyerek családban való nevelkedését segítették elő. Az 1980-as években a szakemberek azt a határozott álláspontot képviselték, hogy a végleges elhelyezésre való törekvést biztosító szociális munka képes megóvni a gyerekeket a rendszer káros hatásaitól is.

A hazai gyermekvédelem fejlődésének európai modellben való vizsgálata

Amennyiben a Lighthart-féle háromszakaszos modellben vizsgáljuk a magyar gyermekvédelem történeti fejlődését, látjuk, hogy az első, nagyobb lemaradás az 1930-as években terjedő pedagógiai és szociális munka elméleteknél érhető tetten: ezek hazánkban nem voltak meghatározóak, „így nem indult meg a gyermekvédelem valódi professzionalizmusa sem, hanem megmaradt a jó, gyerekszerető, egyszerű emberek karitatív tevékenységének”. (Volentics 1996: 50) Az ontológiai szakaszban való megrekedés jegyeinek nevezhetjük azt, hogy az Európában jelentős hatású terápiás elméletek fáziskéséssel jutottak el, és nem váltak meghatározóvá a hazai gyermekvédelemben. A pedagógiában a szocialista pedagógia kapta a főszerepet, amely a speciális problémák kezelésére nem kívánt választ adni. Az 1970-es évektől megnyílt a lehetőség az európai gyermekvédelemben már rég beépült ismeretek elsajátítására, de ez nem nyitott kaput a jelentős lemaradások lefaragásának vagy az összehangolt fejlesztések kidolgozásának. A pedagógiai munkában egyre hangsúlyosabbá vált a saját érdeklődési kör kielégítése, valamint a gyermeki autonómia kérdése.

A nyugat-európai trendeket követve, Kelet- és Közép-Európában, így hazánkban is (ugyan megkésve) jelentős változások zajlottak a gyermekvédelem rendszerében, a rendszer strukturális felépítésében, általában annak kiépítettségében, valamint a gyerek jogainak érvényesítésében, ám úgy tűnik, hogy az elvek szintjén megfogalmazottak nehezen jelennek meg a hétköznapi gyakorlatban. Domszky szavaival élve: „A 80-as évtized sok változást indított el a gyermekvédelemben. Erre az adott lehetőséget, hogy nyilvánvalóvá vált, a szocialista társadalom sem tudja kiküszöbölni a gyerekek fejlődését megzavaró tényezőket. Így a politika viszonya a gyermekvédelem kérdéseire 'megengedőbbé' vált.” (Domszky 1999: 42) Egyre inkább megfogalmazódott a speciális gyermekvédelem ellenében az általános gyermekvédelem iránti igény, illetve hangsúlyosabbá vált a kliens-centrikus gondolkodás. Az intézmény-centrikusságtól a kliens-centrikusság felé való elmozdulás azt feltételezi, hogy a segítségnyújtás minden formája

egyénre szabott, a gyerek és családja sajátos szükségleteihez igazodik. A gyerekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Gyermekvédelmi törvény) alapelveként szögezi le, hogy a hatósági gyermekvédelmet minden esetben meg kell előzniük az önkéntesen igénybe vehető ellátásoknak. Elismeri, hogy a gyermeket a családból kiemelni csak akkor lehet, ha többoldalú támogatás ellenére a veszélyeztető körülmények nem szűntek meg. Mivel a gyermekvédelmi rendszer működtetése állami és önkormányzati feladat, melyet nem állami szervvel kötött ellátási szerződés útján is lehet teljesíteni, a gyermekvédelem a törvénnyel többszektörűvé vált. Alapelve szerint klienscentrikus, a hangsúly a személyes szükségletek kielégítésére helyeződik. (Domszky 1999: 56–57)

Mit jelent a gyermekvédelemben végbement rendszerváltás (gyermekjólét és gyermekvédelem feladatrendszerének egységes szerkezetbe helyezése, szakellátási intézmények átalakítása, gyermekvédelemben dolgozók képesítési követelményeinek jogszabályban való rögzítése, szakmai programok kidolgozásának fontossága stb.)? Jelenti-e azt, hogy valódi professzionalizáció ment végbe, ahol a problémakezelő gyermekvédelem racionalizáltan és célzottan kimunkálta a szakmai tartalmakat, kialakította a gyerekek családban való nevelkedését, a már kiemelt gyerekek esetében a családba való visszahelyezését, ennek kilátástalansága esetén a fiatal felnőtt önálló életre való felkészítését célzó módszereket? S a gyermekvédelemben mennyiben igazodnak a nevelési és támogatási módszerek a speciális élethelyzetekhez?

A mainstream gyermekvédelem

Gyermeki szükségletekhez igazodó támogatások

A nemzetközi (elsősorban nyugat-európai) gyakorlatban az elmúlt időszakban egyértelművé vált, hogy a válságközpontú gyermekvédelem csak azokra összpontosít, akik már eleve kiszolgáltatott helyzetben vannak, ahol már valamilyen beavatkozás történt az állam részéről. Ezzel pedig a hátrányos helyzetben levő családokat arra kényszeríti az állam képviselőiben eljáró gyermekvédelem, hogy maguk oldják meg a problémáikat, különben a család egységét érintő beavatkozásra lesz szükség. A válságkezelő gyermekvédelem valójában gyengíti a szülői felelősségvállalást.

Nyugat-Európában a gyerekek szükségleteiről alkotott, új megközelítés szerint a gyerekek szükségleteit és a nyújtott támogatást együttesen kell vizsgálni. A gyermeki szükséglet szintjét az határozza meg, hogy mennyiben működik a család gyermeki szükséglet-kielégítő funkciója és mindezek mellett milyen támogatások biztosítottak a gyerek és szülei számára olyankor, amikor a gyerek veszélyeztető körülményeknek van kitéve a közvetlen környezetében. (Unicef 2007)

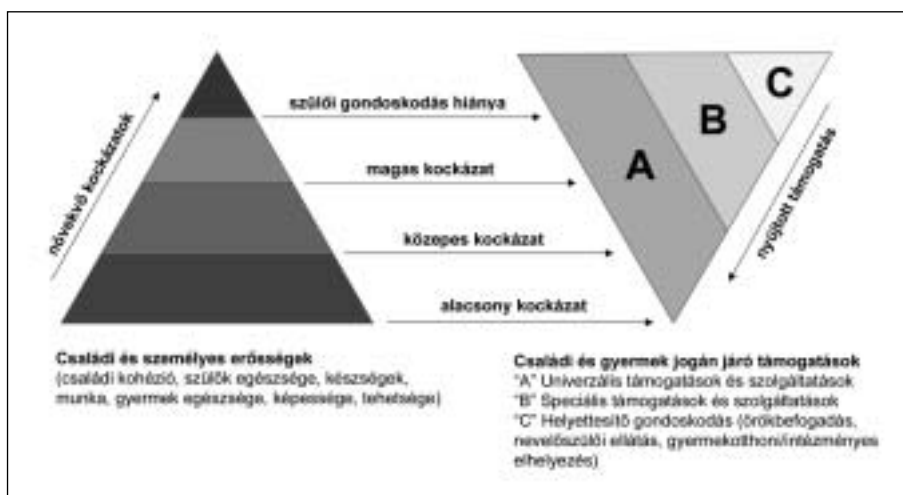
A szükséglet-piramis négy szintjében a körülmények változásához mérten mozoghatnak a gyerekek. A szükségletpiramis csúcsán lévő gyerekek a leginkább veszélyeztetettek, ide sorolhatjuk például a gyermekvédelem rendszerében élő, a halmozottan fogyatékos, vagy a súlyos

TANULMÁNYOK

viselkedészavaros gyerekeket. A szükségletek piramisával összhangban egy fordított piramisban helyezhetők el a szükséglethez mérten a megkívánt támogatások. A gyerekek a szükséglet-piramis legalsó szintjén csak általános támogatást igényelnek; ide sorolhatjuk például a hazai rendszerben a gyermekjólét prevenciós szolgáltatásait, vagy a különböző alternatív szabadidős programokat. Az ennél magasabb kockázat esetében lépnek be az esetkezelő, intenzív családtámogatásra épülő, veszélyeztetettség megszüntetésére irányuló, valamint a gyermekvédelemben biztosított átmeneti ellátások (helyettes szülő, családok átmeneti otthona, gyerekek átmeneti otthona). A piramis csúcsán levő gyerekek esetében viszont már válságintervenciót kell alkalmazni, amely a családból való kiemelésre irányul, ez a helyettesítő gondoskodás és védelem szintje, ahol a legátfogóbb szolgáltatások nyújtására van szükség. (1. ábra)

Az Unicef (2007) szerint általában jellemző a közép- és kelet-európai gyermekvédelmi politikákra, hogy az általános támogatás rendszere nem eléggé kiépült, hiányos a középszintű támogatások rendszere (esetkezelő, támogató szolgáltatások), ezek hiányában pedig nehezen akadályozható meg, hogy a gyerekek ne mozogjanak felfelé a szükséglet-piramisban.

1. ábra Kettős piramis-modell

Forrás: UNICEF Innocenti Research Center: Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises. Regional Monitoring Report No. 7. 1997: 20

Sérülékeny alapelvek a gyermekjólét- és védelem terén

A gyerek, a szülők és az állam hármásának viszonyában alapvető kérdés, hogy ha a gyerekek kívánunk segítséget nyújtani, hogyan lehet és kell a családi autonómiába beavatkozni, illetve a gyakorlatban mennyiben sérülnek a gyermekjólét és -védelem egyes alapelvei.

A nemzetközi gyermekvédelemben egyre nagyobb hangsúlyt helyez-

nek arra, hogy a szakmai tartalmak, módszerek kidolgozása mellett végig-gondolják a gyermekvédelmi gondoskodásban (intézményes elhelyezés-ben, nevelőszülői ellátásban) való nevelkedés hatásait és az egyes ellátási formák kimeneti mutatóiban jelentkező különbségeket, annak ellenére, hogy nehéz olyan kutatást végezni a gyermekjólét és a gyermekvédelem területén, amely a kimenetek hatékonyságát képes mérni. (Trocmé 1999) A kimenetek hatékonysága mérési nehézségeinek egyik jelentős alkotó-eleme az, hogy a gyakorlatban számos elv ütközhet. Trocmé (1999) arra hívja fel a figyelmet, hogy az elvek és a gyakorlat ütközését a gyermek-jólét és a gyermekvédelem terén használatos fogalmak tisztázatlansága, az egyes jelentéstartalmak eltérő kontextusban való használata eredmé-nyezheti. Tanulmányában három olyan elvet vizsgál, amelyek ütköznek a gyakorlat szintjén. A három elv 1. a gyerek legjobb érdekének elve, 2. a családi autonómiát legkevésbé sértő beavatkozás (legkisebb beavatkozás) elve és 3. a védelem elve.

A nemzetközi gyakorlatban a *védelem elve* arra irányul, hogy a szak-emberek megakadályozzák a gyerekek bántalmazását és elhanyagolását. A *gyerek legjobb érdekének elve* pedig azt jelenti, hogy meg kell találni a gyerek számára a legmegfelelőbb, állandó biztonságot nyújtó elhelyezést. A *legkisebb beavatkozás elve* olyan támogatások nyújtására irányul, amely a gyerek családban való nevelkedésének biztosítását szolgálja, a családi autonómiát legkevésbé sértő módon.

A VÉDELEM ÉS A LEGKISEBB BEAVATKOZÁS ELVÉNEK ÜTKÖZÉSE

A *védelem* és a *legkisebb beavatkozás elve* alapvetően feszültségektől terhes, ugyanis a védelem biztosítása és a beavatkozás mértékének minimalizá-lása együttesen nem megoldható. „Konfliktus kerekedik minden egyes alka-lommal, amikor egy család visszautasítja a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó szakember segítségét. Az intervencióról való döntés hatalma, amely magában foglalja a gyerek családból való kiemelésének jogát, megkívánja a szakemberektől azt, hogy a helyszínen mérlegeljék, hogy a veszély mértéke igényel-e azonnali beavatkozást.” (Trocmé 1999: 36–37) A hatóság dönt ezekben az esetekben, a szakemberek csak javaslatot tesznek, amit a hatóság mérlegel, azonban a szakemberek a család felől nézve mégis egyfajta hatalmi szerepet töl-tenek be.

A hatalom a gyermekjóléti szakembereket kettős szereppel ruházza fel, ezek a szerepek azonban összeegyeztethetetlenek. Egyszerre várjuk el, hogy *segítő* és *védő szerepet* töltsenek be. Mindkét szerep sikerorientált a maga nemében. Ha a család elfogadja a szakmai segítséget, nyitott az együttműködésre, a segítő szerep sikeres, hiszen a gyerek a családban maradhat. De a védelmi szerep is sikeres, hiszen ha a gyereket kieme-lik a családból, elvárható, hogy jobb körülmények közé kerüljön, tehát hogy ebben a megközelítésben is jól végezzék a szakemberek a munká-jukat. A hazai gyermekvédelmi szakemberek védelmi szerepének siker-orientáltságát jelzi azon véleményük, hogy bár „*kevés a hazagondozás, ezt azonban nem élhetik meg kudarcként, a sikerélményt máshol kell munkájukban keresni. Már az is sikerélmény, ha családiasabb körülmények közé tudják juttatni a gyerekeket.*” (Rácz 2006: 22) A hazai gyermekvédelem célszerűnek tartja

TANULMÁNYOK

„a gondozás folytonossága érdekében”, hogy ugyanaz a szakember lássa el a család- és utógondozási feladatokat. (Dr. Filó és dr. Katonáné 1998: 207) A családba való visszahelyezés esetében az a helyzet áll elő, hogy a veszélyeztetettség újbóli megelőzése érdekében segítőként jelennek meg a szakemberek, de védelmi funkciót is ellátnak (segítve védenek, vagy inkább védve segítenek), hiszen a gyerekek már van szakellátási múltja. A család szemszögéből nézve ez azt jelenti, hogy a korábbi beavatkozási aktusban a gyereket vérszerinti családjából kiemelő gyermekvédelmi szakember most úgy nyújt szakmai segítséget, hogy már szakember-szerepében testet öltő kettős funkciójával jelzi, hogy ha szükséges, újból megvédi a családtól a gyereket. Az utógondozásban részesülő gyerek családja számára tehát nincs „tabula rasa”.

A területen dolgozó szakemberek véleménye szerint azonban az sem szerencsés, hogy ugyanazok a családgondozók foglalkoznak tovább az alapellátás keretében a gyerekek családjával, akik a bekerülés előtt. (Rác 2006) A család szemszögéből nem a hatóság, hanem a szakember felelős a gyerek kiemeléséért, ezért kerül szerepkonfliktusba a családgondozó, mivel a kiemelés után neki kell a családot helyzete rendezésében segítenie, hogy a család alkalmas legyen a gyerek fogadására, a gyerek viszatérhessen a családjába. Ebben az esetben az ambivalenciát az okozza, hogy a szakemberek azokat a családokat gondozzák tovább, akinek egyszer a hatalom már megmutatta önmagát, és folyton szembesítik a családot azzal, hogy a gyerek nem ok nélkül került ki a családból. A gyermekjólét kötelező együttműködésre épülő beavatkozásai csak abban az esetben elfogadottak, hogy ha ennél kíméletesebb beavatkozások a gyereket elfogadhatatlan mértékű veszélyhelyzetben hagynák. A gyakorlatban azonban nehéz ezeket az elveket egyensúlyban tartani, hiszen a veszély megjósolásának lehetősége korlátozott.

A VÉDELEM ÉS A LEGJOBB ÉRDEK ELVÉNEK ÜTKÖZÉSE

Nemcsak a legkisebb beavatkozás és a védelem elve ütközhet, hanem a *védelem* és a *legjobb érdek elv* is. A nemzetközi gyakorlatokban általában a legjobb érdek elve azt kívánja meg, hogy a gyereket megvédjék a bántalmazástól vagy az elhanyagolástól. Parton alapvetően úgy tekint a gyermekvédelemre, mint az állam azon eszközére, amely a társadalom tagjainak magatartását szabályozza. Dilemma abból keletkezik, hogy az államnak úgy kell védenie a gyerekek individuális jogait, hogy közben tartózkodjon a családi autonómia korlátozásától. (Idézi Szöllősi 2003: 79) A védelemre fektetett, túlzott hangsúly kizárhatja a gyereket és családját azokból a szolgáltatásokból, amelyek úgy szolgálják a gyerek legjobb érdekét, hogy intenzív családmegtartó tevékenységek mellett családban maradhasson. Problémát okoz az is, hogy sokkal több esetkezelő, reaktív módszer létezik a gyermekjólét tárházában, szemben a megelőzésre építő, proaktív eszközökkel.

A gyermekvédelem alapvető jellemzője a családi autonómiába való beavatkozás, hiszen nemcsak a gyerek szükségleteire kell reagálni, hanem a családi környezetben felmerülő problémák kezelésére is. „A gyermekvédelem sajátos tárgya nem általában véve a támogatás, a nevelés vagy

a segítség (...) A gyermekvédelem nem csak forrásokat, szolgáltatásokat biztosít, hanem védi a gyereket a szülők magatartásával szemben, szankcionálja a család életmódját, módosítja a családtagok egymáshoz fűződő jogait és kötelességeit, továbbá módosítja a gyerek családon belüli és azon kívüli státuszát." (Szöllősi 2003: 88) Egyre gyakoribb az a szemlélet, hogy a gyerekek védelmére épülő intézkedéseket nem a gyermekjóléti szolgáltatóknak kell vállalniuk (hiszen ez a jólét biztosításának természetével ellentétes), hanem inkább a rendőrségnek. (Trocmé 1999: 37) A védelem és a legjobb érdek elve közötti feszültséget a gyermekjóléti rendelkezések hatáskörének lefektetésekor kell feloldani, hiszen a védelem középpontba állítása a jólét és a legjobb érdek elvével alapuló rendszertől teljesen eltérő szolgáltatási rendszer kialakítását igényli.

A családján kívül nevelkedő gyerek legjobb érdekének elvével kapcsolatos kérdések különösen fontosak. S bár a gondozásban elhelyezett gyerekek általában kevésbé vannak kitéve a bántalmazás veszélyének, a nevelőszülői ellátás és az intézményes elhelyezés (gyermekotthon, lakásotthon) sikerességét nemcsak a védelem fényében kell értékelni, azaz nem szabad azt kiemelni, hogy a gyermekvédelem rendszerében nagyobb biztonságban van a gyerek, mint a korábbi elhanyagoló, bántalmazó családi közegben. Egyértelműen nem bizonyított, hogy vajon tényleg használ-e a gyerekeknek a gyermekjóléti és -védelmi ellátások rendszerének kialakítása. Whittaker et al. szerint ha nincsenek is nagyobb veszélyben a gyermekvédelem rendszerében élők, az nem egyértelmű, hogy a rendszerben való nevelkedés javít-e az életükön. (Idézi Trocmé 1999: 38) Az Egyesült Államokban például az etnikai kisebbséghez tartozók nagymértékben veszélyeztetettek, aránytalanul magas a színes bőrű gyerekek száma a nevelőszülői ellátásban, és fehér társaikhoz képest hosszabb időt is töltenek gondoskodásban. Az etnikai kisebbséghez tartozók sebezhetőségét mutatja az is, hogy a nevelőszülői ellátásban lévő fekete gyerekek kevésbé maradnak kapcsolatban a szüleikkel. (Fein és Maluccio 1996: 122)

A LEGJOBB ÉRDEK ÉS A LEGKISEBB BEAVATKOZÁS ELVÉNEK ÜTKÖZÉSE

Feszültség állhat fent a *legjobb érdek* és a *legkisebb beavatkozás elve* között is. Goldstein et al. szerint a gyerek legjobb érdekének elve egy idealizált mércét állít fel a családdal szemben. (Idézi Trocmé 1999: 38) Ezt a családdal való szembenállást próbálja a gyermekvédelem a legkevésbé ártalmas beavatkozással ellensúlyozni. A saját, idealizált elvével viszont a gyermekvédelem úgy kerül szembe, hogy örökösen bizonyítania kell (objektív kritériumok hiányában): a gyerek legjobb érdekét úgy szolgálja a rendszer, hogy kezdetben a legkevésbé sértő beavatkozásokat alkalmazza, majd a gyerek érdekében egyre inkább betolakodik a családi autonómiába, míg végül a családi egység szerkezete felbomlik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy minden esetben dokumentáltan bizonyítani kell tudni: a kötelező jellegű együttműködések csak akkor használja a rendszer, ha az önkéntes igénybevitelű lehetőségek nem vezettek eredményre. Sarkítva azt is mondhatjuk, hogy a családi autonómiába való legkisebb beavatkozás elve azt jelenti, hogy (tekintettel a szűkös forrásokra és a leterhelt szakembergárdára) sorozatosan nem adjuk meg a csa-

TANULMÁNYOK

ládnak a segítséget (hiszen nem akarunk betolakodni). S mivel szakmai segítségnyújtás híján úgysem látni esélyt a javulásra, és a szakemberek máshol is érhetnek el sikereket a munkájukban, ez elég indok arra, hogy a gyereket kiemeljék a családból. Valójában itt kiforgatják az intenzív családmegtartó módszerek szakmai filozófiáját, ami oda vezethet, hogy a családmegtartó támogatások nyújtása helyett – kevésbé betolakodó módon – időt kell adni arra, hogy a kiszolgáltatott helyzetű családok maguk oldják meg a problémáikat. Ha ez nem sikerül, következhet a türelmi idő kijelölése, a kötelező együttműködés keretében.

Milyen viszonyban áll a legjobb érdek elve és a legkisebb beavatkozás elve, amikor a gyerek már hosszabb időt tölt a szakellátás rendszerében, különösen a nevelőszülői ellátásban? Ha a család helyzete rendeződik, de a gyerek érzelmi erősen kötődik a nevelőszülőhöz és a nevelőszülő is a gyerekhez, felmerül a dilemma, hogy bár a gyerek hosszabb távon egy szerető otthonra talált a gyermekvédelmi gondoskodás ideje alatt, a körülmények rendezésében megkapta-e a család a valódi segítséget még a gyerek kiemelése előtt. Mikor ártott a rendszer nagyobbát? Amikor kiemelte a gyereket a családból, vagy amikor visszahelyezte a nevelőszülőktől a családba, ahol hosszú éveket töltött? A nevelőszülőség vállalása mögött meghúzódó motiváció önmagában fontos kérdés, illetve az is, hogy a szakma mely motivációt fogadja el a gyerek családba való visszahelyezése szempontjából. Számos motiváció létezik, mint „*munkanélküliség, pénz, hasznosság-igény, nagy ház kihasználatlanul, érzelmi indítékok, jótétemény, hit*”. (Herczog 1995: 95) Kérdéses, hogyan érvényesül a gyermekvédelemnek azon elve, hogy a gyerek családból való kiemelése egy átmeneti állapot akkor, amikor a hazai gyakorlatban a nevelőszülők köz tudottan hosszabb időre kapják a gyereket nevelésre. Az előre láthatóan hosszú időre jószolt helyettesítő szerep vajon nem eleve elrendelt módon sugallja, hogy a nevelőszülő kizárólagosságot élvez a szülővel szemben a gyerek felnevelésében?

Evidencia-alapú megközelítés

A nemzetközi gyermekvédelemben egyre hangsúlyosabb a bizonyítékon alapuló gyakorlat szükségessége. Tomison (2002) szerint a tudományos módszereken alapuló formális, racionális gyermekvédelmi gyakorlat sokkal hatékonyabb és gazdaságosabb szolgáltatási rendszert képes létrehozni. Alapvető elvárás, hogy a szakmai munka (szolgáltatási folyamat) egésze jól dokumentált legyen, rögzítve a bemeneti és kimeneti mutatókat, a kitűzött és elért célokat, a tervezett és megvalósult feladatokat, azt, hogy a beavatkozás egésze mennyiben szolgálta a gyerek érdekét, milyen változásokat hajtott végre a családi egység megőrzése, a gyerek családi státusának megerősítése érdekében, melyek voltak a beavatkozás sikeres és hatástalan pontjai. Összességében a gyerekekre és családjára nézve milyen hatással volt a szakmai munka. O'Connor (2000) szerint a gyerekek jólétének, védelmének biztosítása érdekében nyújtott szolgáltatások, programok, a különböző intervenciók hatékonyságának vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalmi és kulturális kontextust, amelyben ezek megvalósulnak. Mivel számos gyermekjóléti és -védelmi

elv létezik, amelyek eltérő módon értelmezettek, a gyermekvédelem örökösén azzal találja szembe magát, hogy ki kell munkálnia, hogyan teszi egyértelművé, hogy egy-egy beavatkozás miként szolgálja a gyerekek jólétét, a családi egység megőrzését. Az evidencia alapú gyakorlatra azért is van szükség, mert többnyire a gyermekvédelem gyakorlata kollektív bölcsességekre, nem pedig megalapozott tudásra épül, így a gyermekvédelem számos esetben arra kényszerül, hogy önmaga létének szükségességét igazolja (önmagát védelmezze). (Gordon 2000)

A költséghatékonyság kérdése

A nemzetközi gyermekvédelemben a standardok, protokollok kidolgozása iránti igény mellett egyre nagyobb hangsúly helyeződik a gyermekjóléti reform kontextusában a költséghatékonyság szempontjaira (gyermekjólét kontra gyermekvédelem), valamint az egyes ellátások (intézményes kontra nevelőszülői ellátás) közötti költségbeli és kimeneti különbségekre. Az Egyesült Államokban például Courtney (1998) szerint a gyermekvédelem drága vállalkozás, annak ellenére, hogy a gyerekek jólétére irányuló rendszer működési költségei nehezen kalkulálhatók. A számítások szerint a szövetségi kormánynek gyerekenként több mint 11-szer annyiba KERÜL nevelőszülői elhelyezést biztosítani, mint alapvető jövedelemtámogatást nyújtani a családoknak, hogy felnevelhessék gyerekeiket.

Az Egyesült Királyságban kb. 75 ezer gyerek nevelkedik gyermekvédelmi gondozásban, ebből közel 50 ezer gyerek él nevelőszülőknél (az összes gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyerek 67 százaléka). Az elmúlt években készült kutatások arra mutattak rá, hogy a kimeneti adatok a nevelőszülőknél nevelkedett gyerekeknél jobbak az intézményes gondozásban részesültekhez képest. Az intézményes gondozásban nevelkedettek körében gyakoribbak a viselkedési zavarok, mint azoknál, akik nevelőszülőknél vagy a vérszerinti családjukban nőttek fel. Körükben a magasabb arányú viselkedési zavaroknak az az oka, hogy a nagyobb létszámú intézetekben háttérbe szorul a személyesség a nevelésben, ráadásul a nevelőik is többször váltják egymást a gondozási idő során. (Tapsfield és Collier 2005: 5) Beecham és Sinclair (2007) tanulmánya szerint az Egyesült Királyságban a szociális kiadások több mint 40 százalékát a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyerekek elhelyezésére fordítják. A gyerekek és fiatalok gondozására fordított költségek igen változatos képet mutatnak, a kutatók szerint ennek azonban számos oka van. Az egyik ilyen ok a szolgáltatási outputokban keresendő. Nem mindegy például, hogy a gyermekotthonnak van-e belső iskolája, vagy hány telephellyel működik az adott intézmény, mekkora a kihasználtsága, de az ellátás költségeire nézve meghatározó lehet a szolgáltatást igénybe vevők életkora, neme, a gyerek vagy családja problémáinak típusa is. Köztudott, hogy az intézményes gondozás a legdrágább ellátási forma. Az Egyesült Királyságban politikai elvárás, hogy változzon az ellátások egymáshoz viszonyított aránya, s a cél az, hogy többet költsenek a korai beavatkozásokra és a megelőző szolgáltatásokra. Azoknak a gyerekeknek az esetében, akik nem tarthatók a családban, a nevelőszülői elhelyezési forma

TANULMÁNYOK

a leginkább alkalmas. Jelenleg azonban egyrészt jelentős a hiány a nevelőszülők terén; a Fostering Network becslése szerint kb. 10 ezer nevelőszülőre lenne még szükség. (Tapsfield és Collier 2005) Másrészt a nevelőszülői ellátásban jelentősen nőtt a fizetett nevelőszülők száma, a családon belüli önkéntes nevelőszülőkhöz képest. A nevelőszülői rendszer strukturális átalakulása a nevelőszülők és a nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatások viszonyában is változást indukált. A nevelőszülői ellátást nyújtó szolgáltatók a nevelőszülőkkel szemben egyre nagyobb elvárásokat támasztanak. Ezzel párhuzamosan a nevelőszülők pedig képzési lehetőségeket, megfelelő szakmai színvonalú támogatást várnak. A politikai törekvésben egyértelmű az is, hogy a családmegtartó, prevenciósz támogatásokra kell a hangsúlyt helyezni, amitől azt várják, hogy a gyerekek és szülei szolgáltatási karrierjében már a támogatás kezdetén is legalább rövid távú eredményeket lehessen felmutatni. Költséghatékonysági oldalról ez annyit jelent, hogy csökkenne a későbbi beavatkozások költsége. Az Egyesült Királyság gazdasági számításai szerint a „gyerekekről való közgondoskodásnak az a legolcsóbb módja, ha a családok felelősségét növelik, ha házhoz viszik a segítséget, ha a krízisszolgálat munkatársai többet dolgoznak a családon belül, mintha a gyereket kiemelik a családból”. (Somorjai 1996: 28) Beecham és Sinclair nem vitatva a beavatkozási irány helyességét, ebben a kérdésben szkeptikus álláspontot képviselnek, példaként említik, hogy közel 40 év kellett ahhoz, hogy a mentális gondozást nyújtó egészségügyi rendszerben megváltozzon az egyes ellátások aránya, a hosszú távú pszichiátriai intézményes ellátások irányából a hangsúly eltolódjon a pszichiátriai betegek közösségi ellátása felé. (Beecham és Sinclair 2007: 78)

Az ontológiai stádiumban megrekedt hazai gyermekvédelem

Az európai gyermekvédelem ontológiai szakaszára jellemző tartalmi hiátusok ma is élő problémát jelentenek a hazai gyermekvédelemben. A következőkben azt próbálom meg végiggondolni, hogy mit is jelent a hazai gyermekvédelem megrekedése a Lighthart nyomán ún. ontológiaiinak nevezett stádiumban, és hogy nem jutott el a funkcionális szakaszba.³

A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása

A gyermekvédelmi intézményrendszer sokrétű, a megoldási lehetőségek köre elvben széles. A Gyermekvédelmi törvény életbe lépését követően sor került a gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások elkülönítésére, létrejöttek a gyermekjóléti szolgálatok, átalakult a szakellátási intézményi struktúra, a nagy intézmények felszámolása, kiváltása,

³ A magyar gyermekvédelem XX. századi alakulásának jellemzőivel részletesen Domszky András foglalkozik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar gyermekvédelem ontológiai stádiumban való megrekedését egymással összefüggésben gyermekvédelmünk történeti alakulásának egyenletlensége, a proaktív jelleg helyett a gyermekvédelem reaktív jellege, a probléma és feladat értelmezésének külső meghatározottsága, egyes befogadó szakmákhoz való csatlakozása „törvényszerűsíti”. (Domszky 2009)

belső kitagolása családi jellegűvé alakította az intézményeket, nyitottabbá tette a helyi közösségek, a lakókörnyezet iránt.

A nagy létszámú nevelőotthonok lebontása, a lakásotthonok létrehozása az 1990-es évek elején kezdődött, elsősorban vidéken. A lakásotthoni rendszer kialakítása nem volt zökkenőmentes. Az erre a célra alkalmas ingatlanok megvásárlását nem csak az anyagi források szűkössége, hanem a bürokrácia, különböző engedélyek beszerzése is nehezítette (pl.: ANTSZ, tűzoltósági előírások), valamint a gyerekek és a szakemberek sem voltak felkészítve megfelelő módon arra, hogy mivel jár egy kis létszámú intézményben való élet, nem beszélve a helyi közösség kezdeti erőteljes ellenállásáról. (Vidra Szabó 2000) Ezzel párhuzamosan egyre fontosabbá vált a nevelőszülői hálózat fejlesztése, miközben a nevelőszülői ellátás megítélése szélsőséges: egyesek minden gyerek számára alkalmas elhelyezési formának tartják, mások vitatják azt, hogy a laikus segítők meg tudnak felelni a gyermekotthonoktól elvártaknak. (Herczog 2001) A nevelőszülői kihelyezések sikertelenségének hátterében többnyire az áll, hogy a nevelőcsaládok túlterheltek, hogy gyakran csak sokadik gyerekként kerülnek a családba azok a gyerekek, akiket éppen azért helyeznek nevelőszülőhöz, mivel fokozott odafigyelést, törődést igényelnek. A gyermekvédelem felelősségének abban is meg kellene jelennie, hogy felmérje, mennyit bír az adott nevelőszülő. (Vida 2001) Fontos azonban látni, hogy a nevelőszülői és a gyermekotthoni ellátás funkciója és követelményrendszere nem lehet azonos. Józsa (2005) szerint az intézményes életforma azok számára jelenthet megoldást, akiknél a mindennapi törődés kisebb dinamikája nem eredményez érzelmi kielégületlenséget. Egyfelől azoknak a 12–15 éveseknek megfelelő, akiknek a saját családba való visszahelyezésére rövid időn belül van esély, azoknak a 16–17 éves fiataloknak, akiknél a szakmai támogatás elsősorban a társadalmi befogadáshoz szükséges ismeretek, készségek megszerzésére, az önálló életvitel kialakításában való segítségnyújtásra irányul, illetve azoknak a neurotikus, pszichotikus, disszociális tüneteket mutató, illetve deviáns magatartású gyerekeknek, akiknek a fejlesztése és gyógykezelése kizárólag intézményes keretektől lehetséges. Ezen utóbbi célcsoporttal azonban köztudottan nem tud mit kezdeni az intézményrendszer, többnyire egyik intézményből helyezik át őket a másikba, „*abban reménykedve, hogy büntethető korúvá vagy nagykorúvá válnak*”. (Vidra Szabó 2000: 20) B. Aczél (1994) szerint a legrosszabb személyiségállapotban azok a fiatalok vannak, akiket nemcsak egyik intézményből a másikba helyeznek, hanem a nevelőszülőktől is visszakerülnek az intézménybe. A legtöbb esetben a problémák a kamaszkorban kulminálnak, amikor a nevelőszülők „*a kamaszkori tüneteket, konfliktusokat nem a konfliktus tartalma szerint identifikálják, hanem saját magukban és a gyerekekben való csalódottságként, kudarcként élik meg*”. (Vida 2001: 30) A gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyerekek esetében az előforduló traumatizáló hatásokat négy csoportba sorolhatjuk. A *nevelésbe vételt megelőző időszak traumái* a családban átélt elhanyagolás, bántalmazás, a gyerekre irányuló agresszió következményeiből fakadnak. A *nevelésbe vétel traumája* az otthonról, megszokott környezetből való elszakadás eredménye, amely együtt jár az önérték elvesztésével, a bizonytalanságérzettel, a kilátástalansággal és a tehetlenséggel. Az *intézeti életből fakadó probléma* a hospitalizáció (testi, értelmi,

TANULMÁNYOK

érzelmi és magatartásbeli eltérések), az uniformizálódás, az állandó alkalmazkodási kényszer, a rivalizáció, a bűnbakképzés, az ún. „intézetis bélyeg”. A *nevelőszülői elhelyezés nehézségei* közé pedig az átmenetiséget, feltételeességet, a kettős hovatartozás élményét, az én-azonossági problémákat, a másodrendűség érzését sorolhatjuk. (Dr. Kálmánchey 2001)

A gyermekvédelmi struktúra fejlesztése természetesen nem fejeződött be, a jövőben is nagyobb hangsúlyt kell helyezni az alapellátások fejlesztésére, mivel a cél az, hogy a gyerek saját családjában nevelkedjen. A gyermekjóléti alapellátásban minden szolgáltatást fejleszteni kell, különösen a gyermekjóléti szolgálatok és az átmeneti gondozás ellátásait. A gyermekvédelmi szakellátásban pedig elsősorban a speciális szükségletű és a különleges ellátást igénylő gyerekek számára szükséges az intézmények korszerűsítése, további férőhelyek bővítése. (Szikulai 2006a) A gyerek gondozási helyének meghatározásakor számos esetben még ma is előfordul, hogy esetlegesen az elhelyezések, *„ezeken a felülvizsgálatok, a tervezési kötelezettség és a team megbeszélések sem változtattak (...) számtalan szempont és érdek mond ellent annak, hogy a gyerekek elhelyezésekor a gyerek mindenek felett álló érdekét és a lehető legoptimálisabb helyzetet tekintik a döntéshozók meghatározónak”*. (Herczog 2001: 167–168)

A szakmai tartalmak alapvető hiányosságai

A szakmai tartalmak alapvető hiányosságát mutatja, hogy több mint 10 évvel a Gyermekvédelmi törvény megszületése után is elmondhatjuk: nem elegendő a jogszabályok értelmezése, ha számos gyermekvédelmi fogalom nem definiált és az érdemi tartalmak hiányoznak. A szakmai diskurzusok során még mindig téma, hogy a gyermekvédelmi szakellátási formák ne jelentsenek a gyerekek és fiatalok számára végállomást, ahonnan nincs visszaút a saját családba, vagy hogy a gyerekek és fiatalok esetében sajátos igényeik, aktuális szükségleteik határozzák meg azt, hogy milyen ellátási formában részesüljenek.

Herczog (2001) szerint a szakemberek jelentős része nem rendelkezik gyermekvédelmi tárgyú szakmai ismeretekkel, technikákkal, amelyek ahhoz szükségesek, hogy minőségi ellátást nyújtsanak a szakellátásban élők számára. Szikulai a mai gyermekvédelem kapcsán kiemeli, hogy annak egyik legfontosabb feladata az elméleti alapok kialakítása, hiszen *„Az elméleti alapok közös szakmai minimumként TÖRTÉNŐ elfogadása teszi lehetővé egységes szakmai tartalmak, szabályok kialakítását (...)”* (Szikulai 2006a: 4)

Alapvető fontosságú az egységes szakmai fogalmi apparátus kidolgozása, az egyes terminusok (például a gyerek mindenek felett álló érdeke) tisztázása, módszertani protokollok kidolgozása, melyek az egyes területen folyó szakmai munka közös értékhatárát adják. A szakmai-etikai megközelítésen alapuló szabályok lefektetése nélkülözhetetlen a minőségi feladatellátás érdekében, bár elméleti alapok, egységes terminológiák nélkül ez lehetetlennek tűnő célkitűzése a gyermekvédelemnek. A szakmává válás folyamatában szükséges a különböző szintű képzések beindítása, a speciális tudást nyújtó gyermekvédelmi tárgyú továbbképzési rendszer szélesítése, egy egységes, a gyermekvédelem mai rend-

szerét átfogó módon szabályozó etikai kódex létrehozása, valamint egy önálló minőségügyi rendszer kifejlesztése, amelyre a szakmai működés megfelelő színvonalának állandósítása miatt van szükség. (Herczog 1997, 2001, Szikulai 2006a) „Nincs minőségbiztosítás, értékelés, soha nem kell a szakembernek felelnie az általa kezelt ügyekért, nincs eredményesség- vagy hatékonyságmérés. Nincs szankciója a határidőcsúszásoknak, rossz döntéseknek, jogsértő és szakmailag helytelen intézkedéseknek olyankor sem, amikor az a gyerek ismert és súlyos sérelmével, esetleg halálával jár.” (Herczog 2001: 175) Mint ahogyan nem szankcionálhatók a fenntartói mulasztások sem. A Gyermekvédelmi törvény módosítása⁴ tartalmazza a gyermekvédelmi igazgatási bírság intézkedését, amely szankciót jelent a gyermeki jogok sérelme esetén, továbbá a munka- és büntetőügyi szankciónak az indítványozását, amennyiben a szakember mulasztása a gyerek sérelmét okozza. Véleményem szerint a szakemberek felelősségre vonása fontos, bár ennek előfeltételének kell lennie a szakemberek megfelelő felkészítésének, szakmai és mentális támogatásának biztosítása, illetve a szakmai tartalmak (elvárásrendszerek) kidolgozása. A szankciórendszer bevezetése a teljesítményértékelés, a minőségbiztosítás hiányát nem oldja meg. A kimenetek mérésekor lehetne szembesülni a legtöbb kudarccal, de úgy tűnik, a gyermekvédelem ezekkel nem kíván szembe nézni. A szakmai keretek kijelölése, a végzett tevékenységek dokumentálása nélkül, valamint az értékelések hiányában „csak elvi, vagy éppen – mint annyiszor – érzelmi alapon lehet véleményt formálni”. (Herczog 2008: 66) A gyermekvédelemben a szakmai, tartalmi változások többnyire csak egyéni kezdeményezéseknek köszönhetők. A szakemberek nem hosszabb távú folyamat eredményeként ítélik meg a szakmai munkát, hanem a napi munkavégzés tükrében. Az állam a minőségi szakmai munkavégzést alacsony anyagi és társadalmi megbecsültséggel rendelkező segítőkötől várja. (Dr. Szalay 2001) Herczog szavaival élve, a szakember ugyanolyan kiszolgáltatott, többnyire kevésbé képzett, rosszul ellátott, mint a kliense. (Herczog 2001: 176)

A gyermekvédelemben megfogalmazott elvárások

A szakemberek gyerekekkel és a szakma gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárása egyaránt érdekes képet mutat. A szakemberek többnyire sérelmezik, hogy a döntéshozók csak a gyerekek jogait hangsúlyozzák, és a gyerekek kötelezettségeikről nem esik szó. Negatív szemléletű álláspontjukat idézi Vidra Szabó (2000), mely szerint „az állami gondozott mintha genetikailag predesztinálva lenne arra, hogy neki mindenhez joga van, mindent készen kap”, miközben a nevelőknek nincsenek jogaik. Herczog (2002) felhívja a figyelmet arra, hogy számos oka van annak, ha a gyerek jogai akkor sem érvényesülnek a gyakorlatban, amikor a feltételek adatottak. Ilyen ok például, hogy a szakemberek egy része nem ismeri a gyermeki jogokat, jogszabályokat, vagy hogy a jogszabályok végrehajtását érdemi módon nem ellenőrzik.

A gyermekvédelem szakember-ideáljának ismérvei, hogy legyen stabil

⁴ 2009. évi LXXIX. törvény a gyerekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról.

TANULMÁNYOK

és egyben rugalmas értékrendje, ne a gyerekekkel kívánja pótolni saját családját, legyen saját gyereke, „*lehetőleg már nem túl kicsik, hiszen akkor a saját gyerekei nevelése során megszerzett rutint át tudja menekíteni*” (Vidra Szabó 2000: 19–20), nem szakmai alapokon nyugszanak. Domszky (2004) ennél pontosabb képet ad a gyermekvédelmi szakemberekkel kapcsolatos elvárásokról: a szakembereknek olyan emberi tulajdonságokkal kell rendelkezniük, mint például elhivatottság, gyerekszeretet, alkalmazkodó képesség, valamint olyan szakmai alapú készségekkel, mint empátia, együttműködési készség, szakmai tudatosság. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók szakmai identitásválságról beszélnek, nem tudják magukat elhelyezni a gyermekvédelmi rendszerben, nem tudják meghatározni, hogy pedagógiai, vagy inkább szociális munkát végeznek. Egységes nevelési szemléletről, koherens gondozási célokról nem tudtak beszámolni, mint ahogy a munkájukhoz szükséges készségeket, képességeket sem tudják megnevezni. (Rácz 2006)

Összegzés

A nemzetközi gyakorlatban, mainstream gyermekvédelemben egyértelművé vált, hogy a válságközpontú gyermekvédelem nem oldja meg a családok és a gyerekek helyzetét, csak arra szolgál, hogy a szülői felelősségvállalást gyengítse. A nemzetközi gyermekjóléti és -védelmi politikában az elmúlt évtizedben hangsúlyossá vált, hogy az általános és középszintű támogatási rendszerekbe kell tudást és anyagi erőforrásokat invesztálni. A nemzetközi szakmai diskurzusok hangsúlyozzák az evidencia alapú gyakorlat szükségességét, s újra és újra megerősítik, hogy a kollektív bölcsességre épülő gyermekvédelmi működés nem szolgálhatja a gyerek legjobb érdekét, erre építve nem lehet szakszerűen beavatkozni a család autonómiájába. Megalapozott tudásra épülő módszertan nélkül a gyerek problémáit sem a családban, sem azon kívül nem tudja megoldani a rendszer (a gyereket valójában nem tudja megvédeni sem a családtól, sem a rendszer ártalmaitól). Ebben a megközelítésben a gyermekvédelem arra kényszerül, hogy önmaga fontosságát igazolja, amelyet a hatalom szavatol a gyerek emancipációja érdekében, így közszolgáltató szerepe helyett a közhatalmi feladatok válhatnak hangsúlyossá (a hatalom sem engedheti meg magának, hogy az általa kiépített és finanszírozott rendszert ne tartsa fontosnak). A nemzetközi szakmai diskurzus arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyermekjólét- és gyermekvédelem elvei a gyakorlatban számos esetben ütközhetnek, éppen ezért fontos, hogy az ezen a területen használatos fogalmak egyértelműek legyenek. Mivel a gyermekvédelem beavatkozó típusú tevékenység, a gyerek szükséglet-kielégítésében alapvető fontosságúnak kell lennie, hogy a családi egység megőrzése érdekében olyan elosztási elveket alkalmazzon az állam, amelyek esetében a szülő is legitim módon veheti igénybe az ellátásokat. (Szöllősi 2003) Amennyiben a gyermekvédelem elsősorban nem a családjában kívánja támogatni a gyereket, úgy nyújthat olyan támogatásokat, amelyeket csak a gyerek vesz igénybe. A gyerek családból való kiemelését követő ellátás elsődlegessége, vagy inkább túlzott hangsúlyozása azonban a gyermekvédelem eszmeiségével és a gyermeki jogok

érvényesítésére kivívott szerepével ellenkezne. Számos kritika érte a gyerek ügyében érintett, különböző szakmaterületek együttműködési gyakorlatát. A kompetenciahatárok tisztázatlansága, a partneri viszony, a kommunikáció hiánya lehetetlenné vagy inkább esetlegessé teszi, hogy a gyerek ügyében érintett, legjobb érdekében tevékenykedő szervezetek, szakemberek a közös célt elérjék. Ebben az összefüggésben egyre hangsúlyosabban jelenik meg az is a nemzetközi gyakorlatban, hogy szervezeti és egyéni szinten is legyen felelősségvállalás, a gyermekvédelemben a döntéseknek legyen (szervezeti) arca. Számos kritika éri a gyermekjóléti feladatokat ellátó szakemberek kettős szerepvállalását is, a segítő és védő funkciók együttes megjelenését élesen el kell választani a gyakorlatban, tudni kell, hogy hol húzódik meg az a határ, amíg a család segítése és támogatása önkéntes alapú, és hol jön el az a pont, amikortól kötelező a hatalom képviselőjében eljáró gyermekvédelemmel együttműködni. Ennek a határvonalnak a meghúzásában alapvetően szakmai szempontoknak kell dominálni.

A hazai gyermekvédelem ontológiai létét jelzi az is, hogy alapvetően önmaga meghatározásával foglalkozik, helyét keresi a társadalompolitika, szűkebb értelemben a szociálpolitika rendszerében⁵. Szükséges időről időre annak bizonygatása, hogy a gyermekvédelem nem szociális ellátás. A gyermekvédelem számára a fenti axióma egyértelmű, hiszen nemcsak a két terület (gyermekvédelem és szociális ellátások) szabályozása eltérő, hanem a célcsoport, továbbá az alkalmazott módszerek, eszközök, feladatok is azok. (Szikulai 2006b) Az európai fejlődés is azt mutatja, hogy a gyerekek olyan sajátos célcsoportot képviselnek, melynek jól megfogalmazható, önálló érdekei és szükségletei vannak. A kérdés az önállóságért folyó küzdelemben már csak az, hogy a hazai gyermekvédelem, túl az elvek hangoztatásán, tudja-e, hogy melyek a gyerekek és a gyermekvédelem rendszerében nagykorúvá váltak önálló érdekei és valós szükségletei. Egyetérttek azzal, hogy ma már korszerűtlen egy olyan politika, amelyik csak a család egészében tud gondolkodni, és nem veszi észre a gyerek családban való speciális helyzetét, azzal azonban nem, hogy a hazai gyermekvédelmi politika tudatos lenne. Véleményem szerint az elvi szintű igazolásokhoz való ragaszkodás nem teszi lehetővé az operatív szint megerősödését. A gyermekvédelem által kezelt problémák meghatározásához való visszatérés – minden egyes visszatéréssel – késlelteti a gyerekek és fiatal felnőttek támogatásához szükséges szakmai-módszertani eszköztár kimunkálását.

A gyermekvédelem ontológiai szakaszban való megrekedését mutatja az is, hogy a gyermekvédelmi rendszer átalakulása óta eltelt időszakban készült publikációk (kutatások is) elsősorban a rendszer felépítését, alapvető működését, a gyermekvédelem rendszerének átalakulási tendenciáit mutatják be. A gyermekvédelmi rendszer strukturális átalakulása mára már befejeződött, így fontos lenne olyan témákkal foglalkozni, amelyek

⁵ Domszky Andrással értek egyet, aki szerint „Igazi önállóságról tulajdonképpen csak a szűken értelmezett gyermekvédelem saját intézményeinek szintjén szólhatunk. (...) Az önállóság azonban mindig morfológiai maradt, hiszen a gyermekvédelem meghatározó értékei, normái, ideológiai mindíg máshonnan, nagyobb társadalmi alrendszerek és szakmák köréből származtak át, és össze is függték az ideológiákkal.” (Domszky 1999: 13)

TANULMÁNYOK

nemcsak a gyermekvédelem önreflexiójára, realitásérzékének növelésére irányuló elvi szintű megfogalmazásokra épülnek, hanem a gyermekvédelemben élők és onnan kikerültek helyzetét, problémáit, önálló életkezésének feltételrendszerit elemzik.

Irodalom

- B. Aczél Anna (1994): A gyermekvédelem dilemmái. *Eszmélet*, 21–22; 66–78.
- Beecham, Jennifer – Sinclair, Ian (2007): *Costs and Outcomes in Children's Social Care – Messages from Research*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Courtney, Mark E. (1998): The Costs of Child Protection in the Context of Welfare Reform. *The Future of Children. Protecting Children from Abuse and Neglect*, 8 (1): 88–103.
- Domszky András (1999): *Gyermek- és ifjúságvédelem* (Jegyzet). Budapest: Államigazgatási Főiskola
- Domszky András (2004): A gyermekvédelmi szakellátás értékhátttere, a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, módszerek, technikák. In Domszky András (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóknak*. Budapest: NCSSZI, 45–49.
- Domszky András (2009): *A magyar gyermekvédelem XX. századi alakulásának jellemzői*. Budapest: SZMI, kézirat
- Dr. Filó Érika – Dr. Katonáné dr. Pehr Erika (1998): *Gyermekvédelem, gyámügy*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó
- Dr. Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőnél élő gyerekeknel előforduló pszichés problémák. *Család, gyerek, ifjúság*, 2: 24–29.
- Dr. Szalay Dénes (2001): Gondolatok a minőségbiztosítás lehetőségeiről a gyermekvédelemben. *Család, gyerek, ifjúság*, 4: 15–21.
- Fein, Edith – Maluccio, Anthony N. (1996): A gyerekek végleges elhelyezésére törekvés elve – egy újabb kudarc? In Szilvási Léna (szerk.): *Gyerek – család – társadalom*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke, 108–128.
- Gordon, Penny (2000): *Evidence based practice in child protection – the Queensland context*. (Symposium on evidence-based practice in child protection, 28 November 2000, Brisbane) <http://www.childsafety.qld.gov.au/publications/documents/symposiumpapers.pdf>
- Herczog Mária (1995): A nevelőszülő helye és szerepe a gyermekvédelemben. *Esély*, 2: 82–100.
- Herczog Mária (1997): *A gyermekvédelem dilemmái*. Budapest: Pont Kiadó
- Herczog Mária (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. Budapest: KJK-Kerszöv
- Herczog Mária (2002): Gyermeki jogok a gyermekvédelemben. *Család, gyerek, ifjúság*, 1: 22–23.
- Herczog Mária (2008): A gyermekvédelem helyzete. In Szollár Zsuzsanna (szerk.): *„Hatékonyabb, együttműködő gyermekvédelmi gyakorlatért és jelzőrendszer kialakításáért”* Nagykovácsi: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Rendészeti és Bűnmegelőzési Intézet, 63–75.
- Józsa Viktor (2005): Kinek jó és kinek rossz a gyermekotthon? – A célcsoport meghatározásának koncepcionális kérdései. *Család, gyerek, ifjúság*, 5: 18–27.
- O'Connor, Ian (2000): *Evidence, outcomes and practice in child protection*. (Symposium on evidence-based practice in child protection, 28 November 2000, Brisbane) <http://www.childsafety.qld.gov.au/publications/documents/symposiumpapers.pdf>
- Rác Andrea (2006): Gyermekotthonokban dolgozók véleménye a szakmai munka tartalmáról. In Rác Andrea (szerk.) *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*. Budapest: NCSSZI, digitális kiadvány

Rácz: A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében

- Somorjai Ildikó (1996): Nevelőszülők Angliában. *Család, gyermek, ifjúság*, 1: 28–29.
- Szikulai István (2006a): A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései – egy lehetséges szakmai stratégia lépései. In Rácz Andrea (szerk.) *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*. Budapest: NCSSZI, digitális kiadvány
- Szikulai István (2006b): *A gyermekjóléti szolgálatok aktuális helyzete*. (Konferencia előadás jegyzete, Zalaegerszeg, 2006. szeptember 13.)
- Szöllősi Gábor (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély*, 2: 75–95.
- Tapsfield, Robert – Collier, Felicity (2005): *The Cost of Foster Care. Investing in our children's future*. London: British Association for Adoption & Fostering Network
- Tomison, Adam M. (2002): *Evidence-based practice in child protection: What do we know and how do we better inform practice*. (Keynote presentation at 'What Works? Evidence Based Practice in Child and Family Services, Association of Children's Welfare Agencies (ACWA) Biennial Conference, 2–4 September 2002, Bondi Beach, NSW.) http://www.acwa.au/Conf2002/conf_proceedings/03%20Adam%20Tomison%20final.doc
- Trocmé, Nico (1999): Canadian Child Welfare Multi-Dimensional Outcomes Framework and Incremental Measurement Development Strategy. In Julie Thompson – Barbara Fallon (eds.): *The First Canadian Roundtable on Child Welfare Outcomes – Roundtable Proceedings* Toronto, Ontario: University of Toronto Press, 30–54.
- UNICEF Innocenti Research Center (1997): *Children at risk in Central and Eastern Europe: perils and promises*. Regional Monitoring Report No.7. Florence, Italy: The United Nations Children's Fund <http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>
- UNICEF Innocenti Research Center (2007): *Law Reform and implementation of the Convention on the Rights of the Child*. Florence, Italy: The United Nations Children's Fund (<http://www.unicef-irc.org/databases/transmonee>)
- Vida Zsuzsanna (2001): Sikertelen nevelőszülői kihelyezések. *Család, gyermek, ifjúság*, 3: 29–31.
- Vidra Szabó Ferenc (2000): Lakásotthoni pillanatkép Budapesten. *Család, gyermek, ifjúság*, 5: 14–22.
- Volentics Anna (1996): *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó